

УДК 316.285-Теорія конфлікту

Т. В. Білецька

канд. соц. наук, доцент кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
історичний факультет, кафедра політології і соціології
пров. Загородній, 6, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, 32300
тел. 0974575599, bitavi_21@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Автор статті розкриває специфічні риси, властиві сучасним соціальним конфліктам, шляхом аналізу новітніх концепцій та теорій, сформованих світовими та вітчизняними соціологами. Акцентує увагу на зміні характеру, динаміки, особливостей прояву, меж сучасних конфліктів та залучення до них нових соціальних суб'єктів.

Ключові слова: глобалізація, постмодерне суспільство, соціальний конфлікт, суб'єкти конфлікту, трансформація.

Базовою характеристикою сучасності є глобалізація, одним із наслідків якої стало посилення конфліктності у різних соціальних сферах. Як світовий процес і суспільне явище, сучасна глобалізація породжена цілою низкою чинників технічної, суспільно-політичної еволюції та інформаційної революції.

По-перше, технічний прогрес у галузі комунікацій та інформаційних технологій докорінно змінив інфраструктуру зв'язків усіх рівнів. Вирішальна роль тут належить таким інноваціям, як телефакс, супутниковий зв'язок, комп'ютер і особливо Інтернет. По-друге, економічна лібералізація зумовила розвиток вглиб і вшир інститутів вільного ринку у всьому світі. По-третє, економічна інтеграція змінила функції міждержавних кордонів (звела їх до ролі адміністративних), усунула ще донедавна численні митні бар'єри і відкрила шляхи для потужних міжнародних товарних і фінансових потоків [1; 283–284].

Трансформація усіх сфер суспільства призвела до кризи традиційних норм, цінностей, моралі, практично дезорієнтувала людину в навколишньому просторі, що, безумовно, позначилося на характері соціальних конфліктів і внесло нові аспекти в їх дослідження. Вважаємо за доцільне відстежити ці зміни через оцінку сучасних концепцій та теорій, присвячених конфліктним протистоянням.

Новітні підходи у вивченні соціальної конфліктності можна виокремити в декілька груп:

– теорії трансформації, тобто концепції або окремі ідеї Е. Тоффлера, Р. Арона, Ф. Фукуями, які часто асоціюються з новими стадіями суспільного розвитку: «постіндустріальне», «постмодерне», «інформаційне» суспільство;

– концепції та окремі оцінки соціальних перетворень у Східній Європі та пострадянському просторі Р. Дарендорфа, Ю. Гантінгтона, З. Бжезинського, А. Турена;

– окремі ідеї, що розкривають конфліктологічний бік трансформаційних процесів в Україні та Росії (Є. Головаха, О. Стегній, Н. Паніна, В. Дмитрієв, Є. Степанов, Л. Ніковська тощо) [2; 211–240]. Коротко зупинимося на найбільш цікавих аспектах поглядів окремих представників кожної із груп.

Так, аналізуючи зміни, що відбулися в світі на початку ХХІ ст., Ф. Фукуяма вказує на поширення інформації та її вплив на характер розвитку суспільств. Останні, на його думку, якщо вибудовані навколо інформації, більш схильні продукувати дві вельми поціновувані сучасною демократією речі — свободу і рівність [3; 10]. До того ж контроль над інформацією стає одним із дієвих засобів, за допомогою яких різні індивіди прагнуть максимально збільшити свою владу [3; 214].

Основою суспільства, розмірковує Ф. Фукуяма, є соціальний капітал: певний набір неофіційних вартостей чи норм, які є спільними для членів групи і дозволяють їм взаємодіяти. При цьому кожному суспільству властивий свій певний запас соціального капіталу, а реальні відмінності між суспільствами визначаються наявним у них «радіусом довіри» — суспільними нормами, такими як: чесність, взаємність, що приймаються більшістю членів даного суспільства [3; 23–24]. Соціальний капітал виступає фактором, що об'єднує у формуванні соціальних зв'язків і відносин. Водночас специфікою суспільств ХХІ ст. є зростаючий індивідуалізм, який починає непомітно перевтілюватись з гордої незалежності вільних людей у замкнений егоїзм, де крайнє перебільшення особистої свободи без уваги до обов'язків стосовно інших стає визначальним для особистості.

Підсумовуючи свої роздуми щодо майбутнього, Ф. Фукуяма вводить поняття Великого краху суспільства і вказує його ознаки: зростання злочинності і соціальних негараздів, занепад сім'ї та родинних зв'язків, зниження рівня довіри у стосунках між людьми [3; 10].

Про суттєві корекції у розвитку суспільства ХХІ ст. наголошує і Е. Тоффлер. Він зазначає, що наслідками перетворень є зміни стиля життя, звичок людей, і ці зміни не завжди відбуваються паралельно з процесами економічного зростання. Навпаки, у великих мас населення спостерігаються приступи консервативної реакції і небажання змін. Останнє вдало використовується для маніпуляції з боку політичних сил, ЗМІ тощо. Хоча найглибші в людській історії метаморфози влади ще попереду, уже сьогодні вона є основним джерелом сучасних конфліктів. І якщо більшість із нас сприймає боротьбу за владу через призму боротьби між політиками, то, на думку Е. Тоффлера, в дійсності маємо владу бюрократів. Саме останні, а не демократично обрані урядові особи, забезпечують роботу всіх урядів і формують більшість рішень. Невидима сила партій бюрократів є тотальною. За таких обставин політичні лідери повинні прагнути відібрати владу у них, але відбувається зворотній процес. Політики, фіксуючи, що вирішення проблем стає все важчим, часто впадають у спокусу вжити

надзвичайних екстрених заходів, екстрені міри і створюють різного роду спеціальні комісії — «царьків», «секретні команди» і доручають їм діяти. Відповідно, у період переходу від масової до мозаїчної демократії можна очікувати загострення боротьби між політиками і бюрократами за управління системою [4; 307–315].

При цьому Е. Тоффлер зауважує, що небезпечними для суспільства є як надмірна, так і недостатня концентрація влади. Влада, дана уряду, повинна бути достатньою для забезпечення захисту від реальної (не уявної) зовнішньої загрози, а також для мінімуму внутрішнього порядку і добрих взаємин. Такий рівень порядку необхідний суспільству, а тому є морально виправданим.

Аналізуючи соціальну структуру сучасних суспільств, Е. Тоффлер відстежує зміни, що відбулися в ній: замість високо стратифікованого суспільства з'явилося конфігуративне суспільство, де тисячі меншин формують абсолютно нові суспільні групи. Особливо він вирізняє так звані «нижчі верстви суспільства». Е. Тоффлер пише: «Бідність — це не лише образа і приниження багатого суспільства, але й загроза миру в суспільстві, і демократії також. Було б найвним вважати, що всі, хто відноситься до нижчих прошарків суспільства — це «жертви» суспільства чи безробіття, більшість із них опинились тут за інших причин» [4; 443]. Люди, які не встигли відреагувати і пристосуватися до нових умов, опинилися за бортом суспільства, і їх кількість є доволі значною. Отже, має місце не класичний класовий, а інформаційний, культурний, професійний розподіл, при цьому масове безробіття створює прецеденти для відкритих, некерованих конфліктів.

Як відзначають вітчизняні соціологи О. Іваненко та В. Казаков, у позиції Е. Тоффлера на перший погляд немає нічого методологічно суттєвого, водночас вельми важливим є те, що він наголошує на можливості насилля у постіндустріальному суспільстві, де його не має бути.

Стосовно конфліктної ситуації в Україні це означає, що в постіндустріальних секторах її економіки існує ймовірність гострих соціальних конфліктів, в яких можуть брати участь збанкрутілі підприємці, незадоволені тотальним пресингом з боку державного контролю або експансії бюрократії, бізнесмени, звільнені менеджери тощо. Тобто йдеться про можливість виникнення нових несподіваних і непередбачуваних форм соціальних конфліктів, які багато в чому визначатимуться особистістю, її творчим потенціалом, психологічним станом, рівнем незадоволення, усвідомленням людиною справедливості і несправедливості, які часто можуть трансформуватися в злочинну поведінку [2; 215–216].

Отже, Ф. Фукуяма і Е. Тоффлер підкреслюють одну із особливостей сучасних соціальних конфліктів, їх індивідуалізацію і наголошують, що в основі більшості із них — боротьба за владу.

Про якісно нові соціальні конфлікти ведуть мову і дослідники трансформаційних соціальних перетворень З. Бжезинський, Р. Дарендорф, А. Турен. Так, З. Бжезинський зауважує, що в суспільстві XXI ст. на зміну економічній нерівності формується нерівність в органічних умовах життя

людей, що призведе в майбутньому до більшої поляризації світу з точки зору прибутків. При цьому він наголошує, що основні питання, які стосуються соціального устрою суспільства, ще не вирішені. Серед них — реалізація базового консенсусу в контексті демократії і прав людини як відправного пункту політичної організації, що опирається на вільний ринок і приватне підприємництво. Поки що цей взаємозв'язок носить здебільшого ритуальний характер, що за умов відсутності у людей елементарних умов існування призводить до їх відчуження від політики або схильності до силових методів боротьби. Як відомо, ні те, ні інше не має нічого спільного з істинною демократією [5; 8].

Проблему відчуження та масової депресивності розглядає і Р. Дарендорф. Світ XXI ст. він називає «світом без опори», в якому ми переживаємо розпад права і порядку. Подвійний процес, що відбувається навколо нас і, можливо, навіть в нас самих, має назву глокалізації, тобто одночасного поєднання глобалізації (як фактора ззовні) і локалізації — як бажання людини до власного невеличкого приватного простору і усамітнення [6; 27–28].

Розмірковуючи над природою сучасних конфліктів, Р. Дарендорф зауважує, що вони пов'язані із життєвими шансами людей. Шанси є дещо більшими, ніж передумови до дій, і все ж меншими, ніж факти цих дій, водночас саме вони генерують конфлікти у соціумі.

У своїй роботі «Життєві шанси» Р. Дарендорф визначає їх як функції опцій і лігатур. При цьому опції — це подані в соціальних структурах можливості вибору альтернативи діяльності, окремі специфічні комбінації прав і їх забезпечення [7; 34], а лігатури — глибокі зв'язки, наявність яких надає сенс вибору, які об'єднують суспільства і утримують їх разом. Лігатури виникають не одразу, оскільки потребують часу на свій розвиток, до того ж вони мають укорінитися в людях і суспільствах.

Необхідними умовами об'єднання суспільства, які властиві лігатурам, виступають право, порядок та система цінностей. Ефективна цінність правових норм, відсутність жодних правових «оазисів» (тіньової економіки, злочинності) є запорукою успішного суспільства. Особливу роль при цьому відіграють цінності, стверджує Р. Дарендорф.

Характерними рисами сучасних соціальних конфліктів, за Р. Дарендорфом, є зміни джерел конфліктного протистояння: хоча класовий конфлікт відійшов у минуле, в основі соціальних конфліктів залишилася нерівність між людьми. Остання може бути двох видів: якісною (політичною) і кількісною (економічною). Аналізуючи причини відсутності акцій протесту представників «соціально виключеного» прошарку суспільства, він підкреслює їх індивідуальний, аполітичний характер та називає чотири рівні соціального виключення: зубожіння або відсутність можливості достатнього доходу чи засобів до існування; виключення з ринку праці, із сфери надання послуг, із суспільних відносин загалом [6; 62]. Представникам цього соціального прошарку не вистачає надії на успіх, для них є нестерпним відчуття суспільної незатребуваності, вони добре усвідомлюють, що клас більшості волів би радше їх повного зникнення, ніж необхідного соціального захисту, тому вони ігнорують норми і цінності офіційного суспільства.

Такий стан є аномією, що розглядається Р. Дарендорфом як одна із форм сучасного соціального конфлікту. Вона охоплює всі сфери життя соціуму і проявляється у різних формах: від знуцання над дітьми, подружнього згвалтування до ухилення від сплати податків. Люди не відчують себе затребуваними в суспільстві, зменшується довіра до влади, наслідки цих процесів є для суспільства вкрай негативними: від загострення агресивності і рівня екстремізму до формування передумов появи авторитарних чи диктаторських режимів [7; 217].

Нові соціальні конфлікти стали предметом вивчення А. Турена. У праці «Повернення людини діючої. Нарис соціології» [8] він визначає загальні положення, що формують природу соціальних конфліктів у новому суспільстві.

По-перше, це проникнення конфліктів в усі сфери постіндустріального суспільства, навіть у ті, які раніше були замкненими від них: сім'я, виховання, сексуальні відносини. Таке поширення конфліктів суттєво послаблює роль інтелігенції як сукупності освічених людей, що виступають посередниками між політичною системою і прошарками населення, виключеними з неї. При цьому конфлікт не пов'язаний з деякою фундаментальною галуззю соціальної дійсності чи інфраструктурою суспільства, особливо із працею, він повсюдний, оскільки сьогодні розбіжності продуктивного і непродуктивного розмежування ідеологічної, економічної, політичної сфер соціуму не є актуальними.

По-друге, це тенденція до мінімізації, а відтак і до стирання меж між конфліктами і маргінальними чи девіантними формами поведінки. Це суттєво змінює звичний образ соціальних конфліктів і ускладнює їх діагностику. «Стає дедалі важчим відстежити безпосередньо «чисті» фундаментальні конфлікти. Все змішується тепер — маргінальність і експлуатація, захист минулого і вимоги відносно майбутнього, зазначає А. Турен, — сьогодні нам пропонують образ безликого центрального апарату, який тримає під своїм контролем, крім «класу службовців», мовчазну більшість і проєктує навколо неї певну кількість меншин, виключених із цілого, позбавлених привілеїв і навіть відторгнених» [8; 147–152].

При цьому зникає найбільш значима функція конфліктів — класові конфлікти не виступають більше інструментами історичних змін. Це відбувається тому, що відкидаються концепції історизму і еволюціонізму, опозиція не створює нових утопій, нових ідеалів майбутнього, не формулює нових цілей і цінностей [9; 158].

Отже, автори розглянутих вище теорій фокусують увагу на змінах, що відбуваються в сучасних суспільствах і здійснюють вплив на характер соціальних конфліктів. Передусім мова йде про їх тотальність, всезагальність, поширеність, водночас стихійність і неорганізованість. Зникає класичний класовий конфлікт, натомість приходять новий, для якого характерними рисами є індивідуалізація, деінституціоналізація, а основними суб'єктами, з одного боку, ті, хто володіє реальною владою у суспільстві або прагнуть найближчим часом нею заволодіти і представники «нижчого класу», маргінали, інші соціальні групи, які не змогли адекватно зреагувати на зміни, що відбулися в суспільстві, викинуті з нього.

Узагальнюючи ці ідеї, можемо висловити міркування про існування в сучасних суспільствах (і українському в т. ч.) доволі значної за чисельністю соціальної групи, представники якої в силу різних обставин «випали» із класу більшості і відчують у зв'язку з цим певний дискомфорт, агресію, наслідками чого в майбутньому можуть стати відкриті, швидше за все не прогнозовані, стихійні конфлікти.

Окремий блок досліджень формують висновки вітчизняних і російських науковців, що аналізують конфлікти через трансформаційні процеси. У першу чергу вони зауважують на відсутності розвинутої конфліктологічної теорії, здатної відстежити специфіку трансформаційних змін в умовах посткомуністичних суспільств і наголошують на необхідності переходу від загально-теоретичних досліджень до прикладних аспектів, зокрема, конфліктологічного моніторингу.

Приховане основне джерело соціального вибуху в суспільствах перехідного типу криється, на думку Є. Головахи та Н. Паніної, в конфлікті старих і нових еліт. Причину ж відсутності відкритих соціальних конфліктів дослідники вбачають у становленні «інституціональної гіпервартісності» українського суспільства, що ґрунтується на згоді людей жити в такому інституціональному просторі, де діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим існуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції і стабільності атрибутів інституціональності [10; 40–43].

Є. Головаха погоджується з позицією Р. Дарендорфа щодо поширення аномічних настроїв і підкреслює зростання масового відчуження, пасивності, соціопатій, амбівалентності у сприйнятті оточуючої дійсності у масовій свідомості українців [11].

На ряд специфічних рис, властивих соціальним конфліктам у країнах пострадянського простору, вказують російські дослідники Л. Беляєва, А. Дмитрієв, Т. Заславська, Л. Ніковська. Так, основне їх джерело вони вбачають у структурних суперечностях між великими соціальними групами, а також прошарками, що знаходяться на найнижчих позиціях у суспільстві. Аналіз характеру цих суперечностей дозволяє дослідникам зробити висновок, що в Росії відбулася реставрація капіталізму, до того ж у досить специфічній формі, який зазвичай інтерпретують як «номенклатурний» чи «бюрократичний». При цьому панує положення в суспільстві належить державній бюрократії в союзі з великим капіталом, який заволодів основними засобами виробництва. Виходячи із цього вони фіксують суперечності двох типів, що є основою соціальних конфліктів в межах сучасної Росії — всередині нового пануючого класу (т. зв. бюрократія); та між ним і сукупністю людей найманої праці, що складають основну масу населення [12; 25].

Іншою суттєвою особливістю сучасних соціально-політичних конфліктів, на думку російських соціологів, є майже завжди присутній міжнародний вимір більшої із них. Так, пряме чи опосередковане втручання іноземних держав, активність іноземних недержавних акторів (наприклад, у вигляді спонсорів), втручання за власною ініціативою впливових міжнародних організацій частково корегують їх протікання [13; 186].

Акцентується також увага на зміні інструментів і методів боротьби в умовах соціальних конфліктів. В першу чергу це пов'язано із залученістю у конфлікт великої кількості людей, так звана тоталізація конфлікту, про яку згадували Р. Дарендорф, Е. Тофлер, А. Турен. У контексті останнього значиму роль відіграють ЗМІ і засоби масової комунікації, діяльність яких часто суттєво впливає на сприйняття, та й почасти сам характер конфлікту.

Досить продуктивною, на наш погляд, є позиція ряду науковців щодо ускладнення природи соціальних конфліктів, що протікають в умовах трансформаційних змін. Так, В. Якимець та Л. Ніковська наголошують, що різнотипові конфлікти за цих обставин стимулюють і взаємодоповнюють один одного. В контексті цього вони вводять поняття складнозмістового конфлікту (СЗК) і зауважують, що сьогодні доречно вивчати не окремі конфлікти, а простір СЗК, який формується шляхом перехрещення різнотипових моноконфліктів — політичних, економічних, соціокультурних тощо [14; 77].

Підсумовуюче вищевикладене, іще раз відстежимо риси, властиві сучасним соціальним конфліктам: поширеність в усі без виключення сфери соціуму, розмитість меж, сторін конфлікту, індивідуалізація та деінституціоналізація конфліктного протистояння.

Список використаної літератури

1. Газін В. П. Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика. Монографія / В. П. Газін — К.: Видавничий дім «Слово», 2009. — 424 с.
2. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. — К.: Інститут соціології НАН України, 2004. — 244 с.
3. Фукуяма Френсис Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / пер. з англ. В. Дмитрука. — Львів: Кальварія, 2005. — 380 с.
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. В. В. Белокосков, К. Ю. Бурмистров и др. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 669 с.
5. Бжезинский З. Соединенные Штаты превыше всего (международные последствия 1989 года) / З. Бжезинский // Независимая газета. — 1999. — 24 ноября — С. 8.
6. Дарендорф Р. У поисках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / пер. з нім. А. Орган. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. — 109 с.
7. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Р. Дарендорф; пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. — М.: РОССПЭН, 2002. — 288 с.
8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / пер. с фр. Е. А. Самарской. — М.: Научный мир, 1998. — 205 с.
9. Казаков В. Концепція нового соціального конфлікту Алана Турана / Валерій Казаков // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 151-168.
10. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «Помаранчевої революції» / Євген Головаха, Наталія Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32-51.
11. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. — К.: Наукова думка, 1997. — 156 с.
12. Дмитриев А. В. Социальный конфликт: общее и особенное / А. В. Дмитриев. — М.: Гардарики, 2002. — 526 с.
13. Барышников Д. Н. Конфликты и мировая политика: учебное пособие / Д. Н. Барышников. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Восток-Запад, 2008. — 384 с.
14. Якимець В. Н., Ніковська Л. І. Сложносоставные конфликты — атрибут постсоциалистической трансформации / В. Н. Якимець, Л. И. Никовская // Социология конфликта. — 2005. — № 3. — С. 77-90.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2014

Т. В. Билецкая

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко
Кафедра политологии и социологии, исторический факультет
ул. Татарская, 14, г. Каменец-Подольский, Хмельницкая обл., 32300

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНЫХ
КОНФЛИКТОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ**

Резюме

Автор статьи раскрывает черты, свойственные современным социальным конфликтам, путем анализа новейших концепций и теорий, представленных мировыми и отечественными учеными. Акцентирует внимание на изменении характера, динамики, источниках, особенностях проявления, пределах современных конфликтов и вовлечения в них новых социальных субъектов.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, социальный конфликт, субъекты конфликта, постмодерное общество.

Tetyana Biletska

Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohijenko
Historical Department, Tatarska 14 str.
Kamianets-Podilskyi, Khmelnistka obl., 32300

**THEORETICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF SOCIAL
CONFLICTS IN TERMS OF GLOBALIZATION CHANGES**

Summary

The author reveals the specific features which belong to modern social conflicts through analysis of the latest concepts and theories generated by global and domestic sociologists. The author emphasizes changes of character's nature, dynamics, characteristics of manifestation, the boundaries of modern conflicts and involvement new social individuals.

Key words: globalization, transformation, social conflict, the individuals of the conflict, postmodern society.